

DE AARD VAN RATIONELE VERKLARINGEN

door

T. C. W. Oudemans

Inleiding

Het ligt in onze bedoeling om in dit artikel enkele methodologische opvattingen aangaande de aard van rationele verklaringen te vergelijken en te bezien in hoeverre zij met de realiteit overeenstemmen. Daartoe zullen wij gebruik maken van enkele verworvenheden van de taalspeltheorie, en wel op twee wijzen: we zullen de activiteit van de methodoloog die het begrip 'verklaring' analyseert beschrijven als de explicatie van een taalspel; bovendien zullen we rationele verklaringen beschouwen als verklaringen van handelingen binnen het kader van een taalspel en daaruit enige conclusies trekken.

Het probleem

Er bestaat een opvatting over verklaringen die poneert dat elke verklaring die de titel 'wetenschappelijk' wil dragen moet voldoen aan een model dat is voorgesteld door Hempel en Oppenheim (op grond daarvan van nu af het 'HO-model' geheten), en dat de logische structuur van alle wetenschappelijke verklaringen meent te kunnen expliciteren door ze tot drie basale soorten te herleiden, nl. deductief-nomologische, inductief-probabilistische en deductief-probabilistische verklaringen. Het model bestaat uit vier voorwaarden waaraan elke wetenschappelijke verklaring zou moeten voldoen: (1) er is een explanans en een explanandum waartussen een geldig logisch verband bestaat (inductief of deductief); (2) het explanans moet ten minste één wetenschappelijke wet bevatten; bovendien moet het explanans een beschrijving van particuliere beginvoorwaarden bevatten wanneer het explanandum een individuele gebeurtenis beschrijft; (3) het explanans moet empirische inhoud bezitten, d.w.z. door basisuitspraken in samenwerking met theorieën tot op zekere hoogte weerlegbaar zijn; (4) het explanans moet aannemelijk zijn, d.w.z. het moet een redelijk aantal pogingen tot weerlegging doorstaan hebben, en niet overtroffen zijn door een beter explanans.

Op dit model is onder andere door Dray kritiek geleverd, op grond van het bestaan van rationele verklaringen die met name niet aan de tweede voorwaarde van het HO-model zouden voldoen: het voorkomen van een wetenschappelijke wet in het explanans.

Wanneer men een rationele verklaring geeft van een handeling, dan toont men niet, zo stelt Dray, dat die handeling te verwachten was op grond van een bepaalde regelmatigheid in het gedrag, maar men toont dat het rationeel was om zo te handelen in de gegeven omstandigheden: gegeven dat persoon A doel x heeft, en hij ziet voor het bereiken daarvan

middelen y als noodzakelijk, dan moet hij redelijkerwijs wel proberen y te doen. Bijv.: 'Jan wil naar Zandvoort'; 'hij ziet het nemen van de trein daarvoor als noodzakelijk'; dus: 'Jan neemt de trein naar Zandvoort' (althans doet daarvoor zijn best).

Volgens Dray worden bij dergelijke rationele verklaringen wel algemene principes gebruikt, maar die zouden essentieel verschillen van de wetten waarvan gebruik wordt gemaakt in causale verklaringen. Het algemene principe dat voorkomt in rationele verklaringen is volgens Dray niet een algemene wet maar een handelingsprincipe, dat niet aangeeft dat gebeurtenissen elkaar met een zekere regelmaat opvolgen, maar dat een evaluatie geeft van de explanandum-gebeurtenis, een evaluatie in die zin dat men toont dat de handeling *terecht* was, gegeven de doeleinden en opvattingen van de actor. 'The goal of such explanation is to show that what was done was the thing to have done for the reasons given, rather than merely the thing that is done on such occasions, perhaps in accordance with certain laws... the infinitive 'to do' here functions as a value term. I wish to claim therefore that there is an element of *appraisal* of what was done in such explanations; that what we want to know when we ask to have the action explained is in what way it was *appropriate*'¹.

Een belangrijke consequentie uit het verschil tussen een handelingsprincipe zoals Dray dat opvat en een empirische wet, is dat rationele verklaringen volgens Dray evenmin aan de derde voorwaarde van het HO-model hoeven te voldoen: een empirische wet wordt weerlegd door een bepaald aantal negatieve gevallen, maar van een handelingsprincipe zou gelden: 'if a negative instance is found for the sort of general statement which might be extracted out of a rational explanation, the latter would not necessarily be falsified'².

Op deze conceptie van rationele verklaring werd o.a. door Hempel kritiek uitgeoefend; deze stelde dat het feit dat een actie rationeel is volgens bepaalde opvattingen en principes er nog niet toe hoeft te leiden dat de actor die handeling daadwerkelijk uitvoert; wanneer slechts aan Drays voorwaarden is voldaan hebben we alleen 'grounds for believing that *it would have been rational for A to do x*, but no grounds for believing that A did in fact do x'³.

Men zal dan volgens Hempel de hypothese moeten toevoegen dat het agens rationeel is, maar dat betekent dat men moet onderstellen dat het agens *gedisponeerd* is om onder bepaalde omstandigheden op bepaalde wijzen te reageren, en dat zou weer betekenen dat er bepaalde 'law-like' uitspraken moeten gelden aangaande het agens: 'we clearly need a further explanatory assumption, namely that – at least at the time in question – A was a *rational agent* and thus was *disposed* to do whatever was rational under the circumstances'⁴.

Teneinde de merites van beide hierboven vermelde standpunten te beoordelen vanuit een taalspeltheorie t.a.v. rationele verklaringen, zullen we eerst enkele eigenschappen van taalspelen opsommen.

¹ W. Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford, 1957, p. 124.

² W. Dray, *a.w.*, p. 132.

³ C. G. Hempel, 'Aspects of Scientific Explanation', in *Aspects of Scientific Explanation*, New York, 1965, p. 471.

⁴ C. G. Hempel, *a.w.* p. 471.

Enkele eigenschappen van taalspelen

We noemen een taalspel elke groep van activiteiten die plaatsvindt binnen een daarvoor constitutief kader dat bestaat uit regels, paradigmatische praxis, concepten en fundamentele waarheden. Zo kan men bijv. schaken beschouwen als een taalspel, daar men, om een schaakzet uit te voeren, de regels van dat spel moet kennen, ze op eenduidige wijze moet kunnen toepassen, begrippen als 'schaakbord', 'tegenstander' moet kennen, en waarheden moet veronderstellen als 'de man tegenover mij speelt hetzelfde spel als ik', 'de stand van de stukken wordt slechts door de bewegingen van mij en mijn tegenstander beïnvloed'.

Niet alleen spelletjes vallen onder de groep der taalspelen; deze categorie omvat o.m. alle intentionele handelingen; immers, om een intentionele handeling uit te voeren of te identificeren, moeten we het kader kennen dat de regels bevat die bepalen welke handelingen binnen dat kader (in)correct zijn: intentioneel handelen is noodzakelijk regelgeleid handelen¹.

Taalspelen hebben een groot aantal eigenschappen waarvan er enkele van belang zijn in het kader van onze discussie.²

(a) Taalspelen bepalen welke handelingen binnen hun kaders (in)-correct zijn. Zo bepalen de regels van het schaakspel dat het diagonaal verplaatsen van de loper correct is, en elke andere beweging met dit stuk incorrect. Net zo zeggen we dat stofzuigen met de stofzuiger in blaasstand incorrect is, alleen de zuig-stand wordt als correct erkend. Een belangrijke eigenschap van handelingen, in tegenstelling tot puur fysische gebeurtenissen is dat we, vanuit een taalspel, deze handelingen kunnen evalueren.³

(b) In een taalspel kan er een discrepantie bestaan tussen de praxis van de taalspelers en zijn theorie erover. Het is mogelijk om een taalspel te spelen zonder de regels ervan expliciet te kennen (denk bijv. aan de logica die iedereen gebruikt, maar waarvan slechts weinigen de expliciete regels kennen), en ook is het mogelijk dat iemand denkt een taalspel x uit te voeren, terwijl hij in feite een daarvan verschillend taalspel y uitvoert. (Bijv.: door middel van het economisch liberalisme dachten sommigen de menselijke vrijheid te vergroten, terwijl men niet inzag dat men de vrijheid van met name de werknemers in feite verkleinde). In deze omstandigheden spreken we van een *ideologisch* taalspel.

(c) De handelingen binnen een taalspel worden *normaal* correct uitgevoerd; incorrectheden vormen het abnormale geval. Deze belangrijke eigenschap van taalspelen, die Wittgenstein reeds aanduidde⁴ is tot op heden te weinig onderkend.

¹ Zie voor een uitgebreidere uiteenzetting betreffende de extensie van de categorie der taalspelen bijv. O. D. Duintjer, *Existentieel-Metafysische Achtergronden van Regelgeleid Gedrag*, Amsterdam 1972 (typoscript), pp. 34-39.

² Voor een meer uitgebreide opsomming zie T. Oudemans, *De Theorie van de Taalspelen en enkele Toepassingen ervan*, Amsterdam 1974 (typoscript), p. 31 v.v.

³ Zie bijv. Winch, *The Idea of a Social Science*,¹ Londen, 1963, p. 59; Duintjer, a.w., p. 15.

⁴ L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*,² Oxford, 1968, par. 142: 'würde, was Regel ist, Ausnahme und was Ausnahme, zur Regel, oder würden beide zu Erscheinungen von ungefähr gleicher Häufigkeit – so verlören unsere normalen Sprachspiele damit ihren Witz'. – zie ook 145, 198, 199, 207, 208, 237, pp. 226-227, en *Ueber Gewissheit*, Frankfurt, 1971, parn 27, 496, 519.

Deze eigenschap geeft aan dat er een zekere regelmaat moet bestaan in onze handelingen wanneer ze als zodanig begrijpelijk willen zijn binnen het kader van een taalspel. Wanneer er teveel afwijkingen voorkomen in datgene waarvan we dachten dat het de handelingen van een persoon waren, is het taalspel waarbinnen die handelingen beschreven werden niet meer van toepassing. Handelt iemand evenwel slechts sporadisch tegen de voorschriften van zijn kader in, dan handelt hij incorrect, maar daarmee is niet gezegd dat het hele kader waarbinnen we zijn handelen beschrijven niet meer van toepassing is.

Het onderscheid tussen incorrecte handelingen die het abnormale geval vormen in een taalspel, en dus het kader op zich niet aantasten, en afwijkingen die niet meer abnormaal zijn en daarom noch correct noch incorrect binnen het voorgestelde kader kunnen heten kan toegelicht worden aan twee soorten verwijten die we iemand kunnen maken aangaande zijn handelen: wanneer een schaker bij hoge uitzondering een rochade verkeerd uitvoert zeggen we 'hij doet een incorrecte zet', maar impliceren daarmee nog niet dat hij niet schaakt of niet kan schaken. Wanneer iemand echter regelmatig bijv. een looper op de wijze van een toren verplaatst zeggen we niet meer dat hij incorrecte zetten doet: we zeggen dat hij niet schaakt en impliceren daarmee dat hij of niet kan schaken of een ander spel dan het schaakspel speelt.

Een analoog voorbeeld uit de dagelijkse praxis: tegen een kind dat 'netjes' heeft leren eten, en dat bij uitzondering 'onbehoorlijk' eet, zeggen we 'eet eens wat fatsoenlijker'; maar een kind dat blijkbaar deze regels niet geleerd heeft, kunnen we hoogstens etiquette gaan bijbrengen, en geven we een verwijt als 'jij *kunt* niet netjes eten' (wat eerder een verwijt aan de ouders is).

Wanneer we het hier gebruikte begrip 'normaal' verder analyseren blijkt het een deels pragmatische, deels statistische notie te zijn. We stellen voor om de volgende criteria aan te leggen voor de betekenis van het begrip 'normaal': (i) een taalspelkader leidt een groep van handelingen slechts normaal wanneer er geen ander kader is dat aanzienlijk veel meer toepassingsgevallen dekt; (ii) een taalspelkader leidt een groep van handelingen slechts normaal wanneer het aantal afwijkingen een zeker percentage niet overschrijdt (in veruit de meeste taalspelen zal een kader in ieder geval meer dan 50% van de handelingen moeten dekken – zie het citaat van Wittgenstein hierboven); (iii) welk percentage van de handelingen ongeveer onder een kader moet vallen opdat we kunnen zeggen dat het normaal wordt gevolgd wordt beslist in de praxis van de deelnemers aan het taalspel: een kader leidt de handelingen eronder normaal zolang de deelnemers juiste toepassingen van het kader blijven *verwachten*, daarop blijven *vertrouwen*, ondanks het feit dat hun verwachtingen in de praktijk zo nu en dan worden beschaamd. Zolang ze hun vrouwen in volgende juiste toepassingen behouden, ondanks incidentele tegenvallers, zijn de teleurstellingen abnormaal, en vormen zij incorrectheden binnen het taalspel. Zodra de deelnemers er niet meer op vertrouwen dat iemand de volgende keren correct zal handelen, betwijfelen ze of hij aan het taalspel deelneemt, en nemen ze aan dat zijn gedrag non-rationeel is of onder een ander kader valt.

Dat de notie van 'normaal' pragmatisch is in die zin dat pas uit het han-

delen van de taalspel-spelers blijkt wat (ab)normaal is kan hieraan getoond worden dat niet a priori te voorspellen is bij welk percentage van inbreuken het taalspel als niet meer van toepassing zijnd wordt verklaard. Wanneer iemand in elke schaakpartij die hij speelt gemiddeld 4 maal tegen de primaire regels zondigt (bijv. een looper op niet-diagonale wijze verplaatst), zeggen we dat hij niet kan schaken: de 'fouten' vormen niet meer het abnormale geval. Zondigt echter iemand in elke voetbalwedstrijd die hij speelt 4 maal tegen de regels (hij staat bijv. 4 maal buitenspel), dan zijn we nog allerm minst geneigd om te zeggen dat hij niet kan voetballen. Dat zou pas gebeuren wanneer hij bijv. de helft van de wedstrijd voortdurend buitenspel zou blijven staan.

Dus welke statistische waarschijnlijkheid het voorkomen van een afwijking van de regel niet mag overschrijden ligt in de praxis van het taalspel verankerd, de praxis nl. die bepaalt of we zullen blijven vertrouwen op correcte handelingen of niet. (Meestal zal deze waarschijnlijkheid niet exact te determineren zijn en zal er een 'schemergebied' bestaan waarin men het niet eens is of er sprake is van abnormale incorrectheden of van zodanige afwijkingen dat het taalspel niet meer gespeeld wordt; er zijn echter altijd duidelijke voorbeelden van beide situaties te vinden).

(d) De laatste eigenschap van taalspelen die voor onze discussie van belang is, is dat een taalspel ons niet alleen verplicht om onze handelingen correct uit te voeren (zie a), maar ons ook kan verplichten om na één handeling een volgende handeling wel of niet uit te voeren. Zo stelt Winch¹: 'Action with a sense is symbolic: it goes together with certain other actions in the sense that it *commits* the agent to behave in one way rather than another in the future'. Wanneer bijv. iemand een boekenlegger in een boek stopt is hij verplicht om verder te gaan lezen vanaf de plaats waar zich de boekenlegger bevindt, wanneer zich geen storende factoren voordoen. De verplichting om na een handeling (bijv. iets beloven) bepaalde activiteiten uit te voeren (de belofte nakomen) is niet ethisch, maar *logisch*: wanneer ik iets beloof ben ik logisch verplicht om normaal mijn belofte na te komen. Kom ik mijn beloftes niet normaal na, dan kan men zeggen dat ik het taalspel van 'beloven' niet speel.

Aan de hand van het begrip 'normaal' kunnen we nu nauwkeuriger aangeven wanneer een taalspel ideologisch is: wanneer de handelingen van een persoon of groep die afwijken van de ideeën van deze persoon/groep omtrent deze handelingen niet meer het abnormale geval vormen en dus niet meer als incorrectheden geklassificeerd kunnen worden is hun taalspel ideologisch.

De explicatie van 'verklaring'

Wanneer we het geven van verklaringen mogen beschouwen als de uitoefening van een taalspel (en dat mogen we omdat daarbij sprake is van regelgeleide handelingen), en wanneer het mogelijk is dat wetenschapsmensen hun praxis uitvoeren zonder daarvoor de regels expliciet te kennen, kan men de taak van de methodoloog beschouwen als de explicatie van de regels en andere componenten van deze taalspelen.

¹ P. Winch, *a.w.*, p. 50.

Wanneer men de voorstellen van Dray en Hempel/Oppenheim beschouwt als explicaties van taalspelen, is het van belang om te bepalen welke taalspelen zij willen expliceren. Een aantal misverstanden in hun discussie zijn uit de weg te ruimen wanneer we inzien dat ze deels verschillende taalspelen beogen weer te geven.

(1) Men kan het HO-model sterker en zwakker interpreteren, al naargelang men er meer of minder componenten van de taalspelfamilie van 'verklaring' mee wil dekken.

Zo meent Hempel in een vroeg artikel over de functie van algemene wetten in de geschiedenis dat zijn model niet alleen van toepassing is op verklaringen die antwoord geven op waarom-vragen, maar ook op verklaringen in de zin van interpretaties en betekenis-explicaties: 'The interpretations which are actually offered in history consist either in subsuming the phenomena in question under a scientific explanation or explanation sketch; or in an attempt to subsume them under some general idea which is not amenable to any empirical test. In the former case, interpretation clearly is explanation by means of universal hypotheses; in the latter, it amounts to a pseudo-explanation'¹. Hetzelfde stelt hij t.a.v. de bepaling van de betekenis van historische gebeurtenissen.

Wij menen dat een dergelijke sterke interpretatie van het HO-model onjuist is, daar interpreterende verklaringen geen antwoord geven op waarom-vragen maar op wat-is-vragen en als zodanig descriptief zijn. (Wanneer we de betekenis van een hiëroglief willen verklaren, vragen we niet waarom die hiëroglief daar staat, maar we vragen *wat* daar staat). Interpreterende verklaring geeft een begrijpelijker beschrijving van een gebeurtenis en gaat als zodanig vooraf aan de waarom-verklaring (Als we de hiëroglief eenmaal begrijpen kunnen we vragen waarom hij juist op die plaats staat). Dat interpreterende verklaringen niet tot het taalspel kunnen behoren dat het HO-model expliceert blijkt niet alleen uit het feit dat ze descriptief zijn en niet twee onafhankelijke gebeurtenissen verbinden, maar ook hieruit dat interpretaties een gebeurtenis onder een nieuw concept brengen en niet zozeer onder een wetmatig verband².

We zullen in het vervolg vasthouden aan een zwakkere interpretatie van het HO-model, waarin het slechts één taalspel beschrijft, nl. dat van verklaringen die antwoord geven op waarom-vragen en die twee onafhankelijke gebeurtenissen verbinden. We stemmen dan overeen met de latere opvattingen van Hempel, waar deze over zijn modellen zegt: 'Obviously, those models are not intended to reflect the various senses of 'explain' that are involved when we speak of explaining the rules of a contest, explaining the meaning of a cuneiform inscription or of a complex legal clause or of a passage in a symbolist poem, explaining how to bake Sacher torte or how to repair a radio'³.

¹ C. G. Hempel, 'The Function of General Laws in History', in *Aspects*, p. 240/1.

² Zie W. Dray, 'Explaining What' in History', in P. Gardiner, (ed.), *Theories of History*, New York, 1958, pp. 403-407.

³ C. G. Hempel, *Aspects*, pp. 412/3. Dat het van belang is om duidelijk te bepalen welk taalspel een model expliceert, kan ook blijken uit de discussie naar aanleiding van de pragmatische aspecten van verklaring. Hempel geeft herhaaldelijk aan slechts de logisch-systematische aspecten van het taalspel van verklaring te willen expliceren, en de pragmatische aspecten buiten beschouwing te willen laten. Het is dan onjuist om, zoals Dray, voorbeelden van pragmatische verklaringen te gebrui-

(2) We stelden hierboven dat het HO-model slechts het taalspel expliceert van de verklaring die antwoord geeft op waarom-vragen. Dit kan verduidelijkt worden wanneer we opmerken dat dit inhoudt dat dit taalspel van verklaring tenminste deze implicatie moet hebben: het moet zeggen waarom de explanandum-gebeurtenis te verwachten was. Zo heeft Hempel '*a general condition of adequacy for any rationally acceptable explanation of a particular event*'. That condition is the following: Any rationally acceptable answer to the question 'Why did event X occur?' must offer information which shows that X was to be expected – if not definitely, as in the case of D-N explanation, then at least with reasonable probability¹.

Het is van belang om op te merken dat het taalspel dat Dray wil expliceren hiervan verschilt: het begrip 'verklaring' dat Dray op het oog heeft is niet zozeer 'tonen dat iets te verwachten was' (dat noemt hij 'verklaring' tussen aanhalingstekens² – als wel: iets dat onbegrijpelijk is begrijpelijk maken: 'reduce what is puzzling to what is not'³, 'an attempt to 'understand the world'⁴ Het is duidelijk dat het Hempel niet om dat taalspel te doen is, getuige diens veelvuldig fulmineren tegen verklaring als 'reduction to the familiar'⁵.

Wat noch Hempel, noch Dray inzien is dat het weinig zinvol is om, wanneer men een taalspel expliceert, anderen te verwijten dat ze andere taalspelen expliceren. Zo schuift Hempel verklaring in de zin van herleiding tot het vertrouwde als hoogstens heuristisch terzijde, en verwijt Dray het HO-model dat daarin sprake is van 'a technical sense of 'explanation' found only in narrowly scientific discourse, perhaps only among certain philosophers of science'⁶. In zoverre Hempel en Dray verschillende taalspelen expliceren en elkaar dat verwijten voeren ze een schijndiscussie. Dit onderscheid tussen verschillende taalspelen van verklaring zal ons bij de discussie van de verklaringswaarde van rationele verklaringen te stade komen.

Als voorbeeld van een dergelijke schijndiscussie, zij het aangaande de aard van causale verklaringen, kunnen we wijzen op Drays opvatting aangaande inductief-probabilistische verklaringen. Voor Hempel geldt dat een verklaring tot zijn taalspel behoort wanneer zij toont dat iets met zekerheid of met een zekere waarschijnlijkheid te verwachten was. Dray vraagt zich echter t.a.v. probabilistische verklaringen af 'whether such a law would actually explain the cases to which it is represented as applying'⁷ Volgens hem geldt van een probabilistische hypothese: 'its explanatory force does not extend to particular occurrences falling under it'. Het is duidelijk dat Dray hier Hempel verwijt dat probabilistische verklaringen niet passen in zijn (Dray's) model, terwijl het niet Hempels bedoeling is om

ken als falsifiërende instanties voor het HO-model – zie W. Stegmüller, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*, band 1, deel 3, Heidelberg, 1969, p. 352.

¹ C. G. Hempel, *a.w.*, pp. 367/8.

² W. Dray, *Laws and Explanation in History*, p. 78.

³ W. Dray, *a.w.* p. 81.

⁴ W. Dray, *a.w.*, p. 78.

⁵ C. G. Hempel, *a.w.* pp. 429-434.

⁶ W. Dray, *a.w.* p. 76.

⁷ W. Dray, *a.w.* p. 31.

dat taalspel te expliceren. (We zullen hieronder zien dat Dray probabilistische verklaringen wel zal moeten accepteren, daar rationale verklaringen onder die categorie vallen).

Hoewel de discussie tussen Dray en Hempel deels een schijndiscussie is, kunnen we haar onder een ander aspect weer opnemen: we kunnen ons afvragen in hoeverre bij rationale verklaringen gebruik wordt gemaakt van beide modellen, ervan uitgaande dat rationale verklaringen geen interpreterende verklaringen zijn, maar verklaringen die antwoord geven op waarom-vragen.

Een taalspeltheorie van de rationale verklaring

We willen poneren dat het verklaren van een handeling als de rationale handeling, gegeven doelstellingen en meningen van de actor, een geval is van het verklaren van een handeling *y* binnen een taalspel, doordat nl. een voorgaande handeling *x* uit datzelfde taalspel de actor verplichtte tot deze handeling *y*. (We sluiten hierbij aan bij eigenschap (d) van taalspelen). Dat de verklaring van een handeling als zijnde de rationale handeling in het licht van voorgaande activiteiten slechts geldt binnen een taalspel kan als volgt toegelicht worden: wanneer de actor in het boekenlegger-voorbeeld zijn boekenlegger niet in het boek stopte om verder te lezen, maar om een passage te markeren die hij zijn vriend wilde tonen, bestaat de verplichting tot verder lezen geenszins; en wanneer de actor toevallig toch verder leest bij die passage, is die handeling niet verklaard door het feit dat hij zijn boekenlegger op die plaats had gelegd. De verklaring van zijn verder lezen is nog niet geldig wanneer we alleen zien dat hij een boekenlegger in het boek stopt en daar verder leest: die verklaring heeft pas gelding wanneer we het taalspel kennen dat de actor speelt wanneer hij zijn boekenlegger in het boek stopt.

Meer algemeen willen we dan poneren dat het uitvoeren van bepaalde handelingen pas binnen een taalspel verklaard kan worden uit voorgaande handelingen van de actor: het taalspel waarover hier gesproken wordt omvat allerlei meningen van de actor omtrent diverse middelen, diens meer algemene normen, zijn doelstellingen, en het uitgangspunt van de doelrationaliteit.

Maar wanneer we het verklaren van een handeling uit een doelstelling beschouwen als een verklaring die slechts binnen een taalspel opgeld doet, moet ook voldaan zijn aan de derde voorwaarde voor taalspelen die we hierboven behandelden: een niet-ideologisch taalspel wordt normaal correct uitgevoerd, dat wil zeggen dat correcte toepassingen ervan te verwachten moeten zijn.

We menen het, juist op grond van deze normaliteitseis aan taalspelen, tot op zekere hoogte met Hempel eens te moeten zijn dat het tonen dat een handeling 'the appropriate thing to have done' is nog niet verklaart dat die handeling inderdaad plaatsgreep. Dit kan met name getoond worden aan frappante voorbeelden van ideologische taalspelen, waarin soms een handeling begrepen zou kunnen worden als middel voor een bepaald doel *x* dat de actor zegt te hebben, maar toch niet vanuit dat doel verklaard kan worden, daar de actor het taalspel 'doel *x* hebben' niet daadwerkelijk speelt, wat blijkt uit het feit dat hij normaal niet zijn gedrag naar zijn doel

richt. Wanneer het twijfelachtig is of de doelen van iemand reëel dan wel ideologisch zijn, kan deze twijfel slechts terzijde geschoven worden door te bepalen hoe de man zich *normaal* gedraagt in dergelijke situaties, d.w.z. door te bepalen of hij de dispositie heeft om zijn doelen in deze situatie ook daadwerkelijk uit te voeren.

Bijvoorbeeld: een man denkt het taalspel 'ik wil mijn vrouw mijn liefde tonen' te spelen, wat hem zou verplichten tot allerlei handelingen, zoals het verstrekken van liefkozingen, het brengen van thee op bed, etc., die als middelen beschouwd kunnen worden om dit taalspel in stand te houden. Nu is het mogelijk dat deze man normaal niet het gedrag ten toon spreidt dat hij verplicht is te tonen als liefhebbend echtgenoot: hij behandelt zijn vrouw normaal onverschillig, legt geen liefkozende acties ten uitvoer, etc. Wanneer dan deze man bij uitzondering zijn vrouw toch enige genegenheid betoont, lijkt het onjuist om ter verklaring van dat gebeuren op zijn ideologisch doel te wijzen. De verklaring 'hij wil immers een liefhebbend echtgenoot zijn' lijkt hier niet op zijn plaats te zijn, eerder nog een verklaring uit het schuldgevoel dat de man wellicht heeft ontwikkeld in zijn schaarse uren van besef van het ideologische van zijn taalspel.

Een concreter voorbeeld van het idee dat een handeling slechts uit een doelstelling verklaard kan worden, wanneer die doelstelling niet ideologisch is, en dus een dispositie van de actor impliceert, ontleen we aan een publicatie in het *NRC-Handelsblad*, waarin een overzicht wordt gegeven van de auteurs aan wie tussen 1946 en 1970 de Van der Hoogtprijs werd uitgereikt¹. Blijkens de doelstellingen van de uitlovers van deze prijs wordt deze toegekend aan schrijvers wier werken niet of niet voldoende tot een breder publiek zijn doorgedrongen, en aan schrijvers die pas gedebuteerd hebben. De auteur van het artikel toonde nu dat vanaf 1948 uitsluitend reeds bekende auteurs die bovendien veelal reeds diverse boeken op hun naam hadden met de prijs werden bekroond, met twee uitzonderingen in 1960 en 1962. De auteur spreekt dan ook van een *traditie* om de prijs niet volgens de doelstellingen uit te reiken.

Gesteld nu dat iemand vraagt 'waarom kreeg Christine d'Haen in 1960 de Van der Hoogtprijs?' (Christine d'Haen is één van de twee uitzonderingen!), dan klinkt het antwoord: 'zij was een veelbelovend debutante, en het is het doel van de jury veelbelovende debutanten aan te moedigen' ons vreemd in de oren: de jury werkt immers normaal niet volgens die doelstelling. Men kan wel de doelstelling van de jury als verklaring geven, maar dan alleen wanneer men tevens kan verklaren waarom de jury in dit geval van haar gewoonte is afgeweken.

Duidelijk blijkt hier dat rationele verklaringen pas mogelijk zijn wanneer personen gedisponeerd zijn om in bepaalde situaties naar hun doelstellingen te handelen.

Additionele argumenten

(1) Als we aannemen dat **disposities** niet noodzakelijk zijn voor rationele verklaringen, ontstaat de vraag: wat is *dan* het inferentieprincipe dat ons

¹ B. v. d. Velden, 'Het Labyrint van Literaire Prijzen', *Cult. Suppl. NRC-Handelsblad*, 15-3-74, p. 5.

van motieven op handelingen doet besluiten? Hoe kan men zijn verklaring verdedigen tegenover iemand die de verklaringshypothese attaqueert? Dray lijkt hier een onbevredigend, naar irrationalisme neigend antwoord op te moeten geven: hij zal wel moeten recurreren op een *inferentiebegin-sel* dat hij ook hanteert ten aanzien van een aanval op een *verklaring* van de impopulariteit van Lodewijk XIV: 'the historian's appeal would be, not to a covering law, but to his *opponent's judgment* that unpopularity would result from such a set of *conditions*'. Zolang niet duidelijk is wat met 'judgment' bedoeld wordt, en met name niet hoe hiermee een afleiding van handelingen uit motieven gerechtvaardigd kan worden, wordt een lege term gebruikt die rationele verklaringen onaantastbaar, maar tegelijk inhoudsloos zou maken.

(2) Het is de vraag of Drays rationele verklaringen wel informatief gehalte hebben: wanneer *rationele handelingsprincipes* niet noodzakelijk gefalsifieerd worden door *gevallen* die niet in *overeenstemming* zijn met die principes, lijkt het of de historicus ze altijd kan handhaven, of deze principes ideologisch zijn of niet. Inderdaad poneert Dray dat een rationeel principe dat veel tegen-voorbeelden kent altijd nog de gevallen die er wel mee in overeenstemming zijn verklaart: 'if it was not withdrawn, the explanatory value of the principle for those actions which *were* in accordance with it would remain ... we could still explain in the rational way those of his actions which *were* in accordance with it'². Dus voor Dray zou de verklaring van de prijsuitreiking aan Christine d'Haen vanuit de doelstellingen van de jury ongekwalificeerd van kracht blijven.

Dit probleem van onfalsifieerbaarheid wordt vermeden in een taalspelvisie: de verklaring van een handeling vanuit een doelstelling kan gefalsifieerd worden, wanneer nl. blijkt dat de doelstelling ideologisch is, d.w.z. dat de actor niet normaal naar deze doelstelling handelt en de afwijkingen niet meer de uitzonderingen vormen: in deze constructie kan voldaan worden aan de derde voorwaarde van het HO-model.

Afwijkingen van het HO-model

Hoewel rationele verklaringen lijken op causale verklaringen in die zin dat er een zekere regelmaat van de gebeurtenissen voor vereist is, bestaan er toch min of meer belangrijke afwijkingen van het HO-model.

(1) Een eerste belangrijke eigenschap van 'rationele disposities' is dat deze noodzakelijk van inductief-probabilistische aard zijn en onmogelijk een deductief-nomologische signatuur kunnen hebben: immers, hoewel van een taalspelregel wordt geëist dat hij normaal correct wordt gevolgd, is het tevens zo dat een regel in abnormale gevallen incorrect toegepast moet kunnen worden; ware dat niet zo, dan zouden taalspelregels niet meer aan voorwaarde (a) kunnen voldoen: ze zouden niet meer correcte *en* incorrecte gevallen kunnen bepalen binnen het kader: daar abnormale *incorrectheden* altijd mogelijk moeten zijn binnen een taalspel opdat het onderscheid tussen 'correct' en 'incorrect' gehandhaafd blijft, moet een rationele verklaring noodzakelijk inductief-statistisch zijn.

¹ W. Dray, *a.w.* p. 51; zie ook p. 104.

² W. Dray, *a.w.* pp. 132/3.

(2) De rationele disposities van een persoon zijn noodzakelijk disposities van de actor zelf, d.w.z. geneigdheden die de actor als ego heeft, in tegenstelling tot geneigdheden die de actor 'overkomen': rationele disposities betreffen handelingen en geen puur fysische gedragingen.

We kunnen het met Winch eens zijn dat een persoon pas in eigenlijke zin handelt wanneer hij in staat is om zelf correcte van incorrecte instanties van zijn taalspel te onderscheiden; dus tot op zekere hoogte moet men, wanneer men handelt, in staat zijn om te reflecteren op het kader waarbinnen die handeling plaatsgrijpt¹. Ook kunnen we poneren dat het tot de essentie van een doelstelling behoort dat de actor ook *andere* doelstellingen zou kunnen hebben die tot andere handelingen zouden leiden. (Wanneer we ons in een bepaalde situatie slechts op één wijze kunnen gedragen is het stellen van een doel overbodig en zelfs zinloos).

Op grond van het bovenstaande hebben rationele disposities de volgende eigenschappen die andere soorten wetmatigheden niet noodzakelijk hebben: (a) de actor moet zich er – binnen zekere grenzen – bewust van kunnen maken welke rationele disposities hij heeft; (b) de actor moet in staat zijn om binnen zekere grenzen zijn rationele disposities autonoom (d.w.z. via een beslissing die alleen van hem afhankelijk is) te wijzigen. (Op een objectie tegen de dispositionaliteit van rationele verklaringen op grond van de autonome veranderbaarheid van doelstellingen komen we nog terug).

(3) Uit de eigenschap van rationele disposities dat ze persoon-afhankelijk zijn (d.w.z. niet voor andere personen hoeven te gelden dan de onderzochte) en dat ze slechts gelden zolang de actor het taalspel speelt waarbinnen wij verklaren, en dat niet vervangt door een ander taalspel volgt dat rationele disposities slechts binnen een beperkte tijdsspanne opgeld doen, en situatiespecifiek zijn, d.w.z. alleen binnen de context van een taalspel gelden dat gewijzigd kan worden. Echt universele wetmatigheden kunnen aan dergelijke beperkingen niet onderhevig zijn.

(4) Er is een groep van wetenschappen, de hermeneutische wetenschappen, die als fundamenteel kader voor hun activiteiten de zgn. 'Vorgriff der Vollkommenheit' hanteren, d.w.z. dat ze er in hun onderzoeksstrategie van uitgaan dat menselijke handelingen normaal begrijpelijk zijn binnen een taalspel: 'das ist offenbar eine formale Voraussetzung, die alles verstehen leitet. Sie besagt, dass nur das verständlich ist, was wirklich eine vollkommene Einheit von Sinn darstellt'². Anders gezegd: deze wetenschappen gaan ervan uit dat normaal de handelingen van personen begrijpelijk zijn binnen het kader van een taalspel dat die personen spelen.

Het is mogelijk om dit uitgangspunt niet alleen voor interpreterende verklaringen te hanteren, maar ook voor rationele verklaringen: men kan ervan uitgaan dat bij het geven van verklaringen van menselijke handelingen er normaal een bepaald soort explanans te vinden zal zijn, nl. een explanans dat het explanandum ook als rationeel doet verschijnen. Wan-

¹ P. Winch, *a.w.* p. 58, 63-65.

² H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, 3 Tübingen, 1972, p. 278.

neer men, zoals Dray¹ uitgaat van een dergelijke kader is een belangrijk verschil tussen disposities in causale verklaringen en rationele disposities, dat we om de eerste te mogen gebruiken altijd eerst evidence nodig hebben die de dispositie aannemelijk maakt, terwijl men het bestaan van een rationele dispositie pas hoeft te toetsen wanneer er reden bestaat om eraan te twijfelen of aan het normale uitgangspunt voldaan is. Met andere woorden, men gaat er vanuit dat menselijke taalspelen normaal rationeel worden uitgevoerd, hoewel men erkent dat in sommige sub-taalspelen aan dit uitgangspunt niet wordt voldaan: dat zijn de sub-taalspelen die ideologisch zijn. Het is plausibel om aan te nemen dat mensen normaal naar hun intenties handelen: zou men daarvan niet uitgaan, dan zou bijv. discussie over het ideologische van sommige taalspelen onmogelijk zijn, daar we erop zouden kunnen rekenen dat ook deze discussie zelf 'ideologisch' is (het begrip 'ideologisch' kan slechts betekenis hebben wanneer we ervan uitgaan dat deze eigenschap te identificeren is vanuit een taalspel dat niet-ideologisch is. Zo stelt Peters²: 'it would be logically absurd to say that *all* reasons were rationalizations (= ideologieën); for this would make the distinction between the two nonsensical'). Het zou twijfelachtig worden of begrippen als 'rationeel', 'intentie', 'doel', 'handeling' nog wel zin zou hebben wanneer mensen niet normaal naar hun intenties handelden.

Objecties

Alvorens iets te zeggen over het plus aan intelligibiliteit dat rationele verklaringen bezitten boven HO-verklaringen willen we een drietal objecties bespreken tegen het idee van het noodzakelijk voorkomen van rationele disposities in rationele verklaringen.

(1) Sommigen menen dat men, door te veronderstellen dat handelingsregelmatheden vereist zijn in rationele verklaringen, de specifieke spontane, vrije aard van menselijke handelingen ontkent. De menselijke spontaneiteit zou met name de dispositionele opvatting weerleggen doordat mensen autonoom hun doelstellingen kunnen wijzigen.

Naar onze mening is de dispositionele opvatting van rationele verklaringen toch wel te verenigen met de menselijke spontaneiteit. Allereerst moet erop gewezen worden dat rationele disposities slechts opgeld doen zolang de actor het taalspel speelt waarbinnen we zijn handelen verklaren, d.w.z. zolang hij zijn doelstellingen, normen, opvattingen en rationaliteitsprincipes handhaaft. Met andere woorden, er wordt slechts regelmaat vereist in doelstellingen en handelingen zolang de actor niet duidelijk maakt

¹ 'It seems to me that there is a general presumption that a given action will be explicable on the rational model if we study it closely enough. The general belief that people act for sufficient reason does not arise out of definite pieces of evidence in particular cases; it is a *standing* presumption which requires contrary evidence in a particular case to defeat' (W. Dray, *a.w.*, p. 137). Zie ook Th. de Boer, *Vooronderstellingen van een Kritische Psychologie*, Amsterdam, 1974 (typoscript), p. 32.

² R. S. Peters, *The Concept of Motivation*, Londen, 1958, p. 60. Zie ook P. Winch, 'Nature and Convention', in *Ethics and Action*, Londen, 1972, p. 61, waarin een analoog argument wordt gegeven aangaande de waarachtigheid van taaluitingen.

dat hij van taalspel veranderd is. Hier ligt waarschijnlijk een van de wortels van de asymmetrie tussen de verklaring en de voorspelling van menselijk handelen: juist doordat mensen dikwijls van taalspel veranderen is voorspelling van hun activiteiten aanzienlijk moeilijker dan de verklaring ervan die gebruik maakt van 'the benefit of hindsight': bij een rationele verklaring maken we gebruik van de informatie dat er geen tekenen zijn die erop wijzen dat een actor van taalspel is veranderd in de periode tussen zijn doelstelling en de uitvoering van de middelen ervoor.

Voorts moet erop gewezen worden dat ook het veranderen van doelstellingen etc. van de actor aan regelmatigheden gebonden is; we kunnen allereerst stellen dat het veranderen van intentie of om een reden geschiedt of zonder reden. Ten aanzien van het zonder reden wijzigen van intenties kunnen we het volgende stellen: actors behouden normaal hun intenties gedurende een bepaalde tijdsspanne en wijzigen ze niet zonder reden gedurende die tijdsspanne (hoe lang deze tijdsduur is, wordt in de praxis van het taalspel beslist). Wanneer het normaal zou zijn dat intenties op elk tijdstip *at random* gewijzigd of voortgezet worden, zouden we intenties niet meer als zodanig kunnen herkennen: zonder een bepaalde continuïteit in het handelen van de actor zouden zijn activiteiten onbegrijpelijk en non-rationeel zijn. Ter illustratie van deze stelling willen we wijzen op Wittgensteins bespreking in de *Untersuchungen*¹ van de man die een passer langs een lijn beweegt, en deze opent en sluit zonder dat ons duidelijk wordt hoe zijn regels zijn handelen bepalen; Wittgenstein wijst erop dat we van deze man niet kunnen zeggen dat hij een regel volgt (d.w.z. intentioneel handelt) omdat de *regelmaat* aan zijn gedrag ontbreekt ('Wir nun, die ihm zusehen, sehen keinerlei Regelmässigkeit in diesem Öffnen und Schliessen des Zirkels. Wir können seine Art, der Linie zu folgen, von ihm nicht lernen. Wir würden hier vielleicht wirklich sagen: 'Die Vorlage scheint ihm einzugeben, wie er zu gehen hat. Aber sie ist keine Regel'' (vgl. ook par. 207 waarin Wittgenstein een stam bespreekt waarin geen regelmatige samenhang bestaat tussen dat wat ze lijken te zeggen en hun handelen: 'Sollen wir sagen, diese Leute hätten eine Sprache; Befehle, Mitteilungen, u.s.w.? /// Zu dem, was wir 'Sprache' nennen, fehlt die Regelmässigkeit'.))

Doelstellingen kunnen zeker om een reden gewijzigd worden. Maar afgezien van het feit dat ook dit niet zo vaak kan gebeuren dat doelstellingen en handelingen niet meer als zodanig herkend kunnen worden, dient men ook niet te vergeten dat dergelijke wijzigingen om een reden onmiddellijk weer een rationele dispositie, zij het van de tweede orde, involveren; deze dispositie zou ongeveer zo luiden: 'wanneer de actor A reden heeft om zijn doelstellingen te veranderen, past hij normaal zijn handelen daarbij aan'. We menen dus het idee te kunnen handhaven dat verklaringen uit doelstellingen disposities involveren, en dat de verklaring van de verandering van doelstellingen eveneens disposities, zij het van de tweede orde, impliceert.

(2) Sommigen zullen ons verwijten dat wij reeds over 'doelstellingen' spreken wanneer blijkt dat een actor zich iets voor ogen stelde, dat hij te kennen gaf iets te verlangen: zij zullen zeggen dat men pas van een 'doel'

¹ L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, par. 237.

van een agens kan spreken wanneer het agens hetzij in dit geval, hetzij ook in andere gevallen dat doel ook daadwerkelijk nastreeft. Zij zullen stellen dat de jury die de Van der Hoogtprijs uitreikte in feite *niet* het doel had om onbekende auteurs te steunen, wat immers gebleken is uit het actuele gedrag van de jury. Het lijkt of men langs deze weg op twee wijzen kan pogen om rationele verklaringen zonder disposities te geven:

(i) Wanneer we een handeling *y* uit een doel *x* van persoon A willen verklaren kunnen we trachten uitsluitend acht te slaan op de actuele uitvoering van de middelen voor zijn doel bij de vraag of hij dat doel al dan niet werkelijk heeft. Ander bewijsmateriaal, zoals de expressie van zijn voornemens, laten we dan buiten beschouwing. We zullen dan moeten beginnen met een deductie I die er ongeveer zo uitziet: we poneren als eerste premisse dat A doel *x* heeft als en alleen als hij de daarvoor noodzakelijke middelen *y* nastreeft, en als tweede premisse dat hij inderdaad *y* nastreeft. Uit deze deductie I is af te leiden dat A inderdaad doel *x* heeft. Na deze deductie I lijkt het of men de rationele verklaring II op de gewone wijze kan afwickelen: men stelt als premissen dat persoon A doel *x* heeft, en middelen *y* daarvoor als noodzakelijk ziet, waaruit dan afgeleid kan worden dat A *y* nastreeft. Het zal de oplettende lezer evenwel niet ontgaan zijn dat de hier gevolgde procedure op vicieuze wijze circulair is. Immers, om de explananspremissie 'A heeft doel *x*' van de rationale verklaring II enige mate van aannemelijkheid te geven, moet men deze premisse afleiden uit een eerder uitgevoerde deductie I, waarvan de protasis de premisse moet bevatten die tevens het explanandum van verklaring II vormt. In algemenere bewoordingen: wanneer men bij de bepaling van doelstellingen in rationele verklaringen niet kan recurreren op bewijsmateriaal dat ligt buiten het actueel uitvoeren van die doelstellingen zijn deze verklaringen vicius circulair.

(ii) Een andere constructie die wel gebruik maakt van onafhankelijk bewijsmateriaal voor de doelstellingen van een persoon, stelt dat A pas doel *x* heeft wanneer we redelijkerwijs kunnen verwachten dat hij de adequate handelingen zal gaan uitvoeren wanneer hij te kennen geeft dat doel te hebben. Met andere woorden, men kent iemand pas een doel toe wanneer men deze premisse gecorrobooreerd heeft: 'meest wanneer A zegt een doel *x* te hebben, streeft hij het daadwerkelijk na'. De rationale verklaring bevat dan deze premissen: 'A zegt doel *x* te hebben'; 'hij ziet middelen *y* daarvoor als noodzakelijk'; en 'meest als A in dergelijke situaties zegt een doel te hebben streeft hij de daarvoor adequaat geachte middelen na', wat de conclusie oplevert dat hij *y* nastreeft. Deze constructie verschilt echter slechts wat betreft de betekenis van het begrip 'doel' van de onze (men spreekt hier pas over een doel wanneer de actor normaal in dergelijke situaties het doel dat hij *zegt* te hebben nastreeft), en involveert daardoor evenzeer een dispositionele premisse, die noodzakelijk is om überhaupt het begrip 'doel' te mogen gebruiken.

(3) Sommigen menen dat bij rationele verklaringen geen disposities te pas komen daar er bij deze verklaringen geen empirisch verband zou bestaan tussen explanans en explanandum maar een logisch verband. Dit 'logical connection argument' (LCA) kan op tweeërlei wijze geconstrueerd worden. Men kan in de eerste plaats poneren dat doelstellingen of intenties niet onafhankelijk *gedefinieerd* kunnen worden van de te verklaren hande-

lingen.¹ Hiermee kan men het geheel eens zijn, maar in de eerste plaats sluit het feit dat gebeurtenissen niet onafhankelijk van elkaar gedefinieerd kunnen worden niet uit dat ze toch onafhankelijk van elkaar kunnen voorkomen (het bewustzijn omtrent een rode olifant is niet te definiëren zonder het begrip 'rode olifant', maar dat impliceert niet dat bewustzijn en rode olifant elkaar noodzakelijk impliceren: men kan dat bewustzijn hebben zonder dat er een rode olifant is²), en in de tweede plaats zou dit argument, als het al juist was, niet opgaan voor rationele verklaringen daar het daarbij niet gaat om een verband tussen de intentie tot x en handeling x, maar tussen de intentie tot x en het uitvoeren van middelen y ($x \neq y$).

In een andere vorm gaat dit definitie-argument wel op: men kan stellen dat intenties en doelstellingen niet als zodanig te begrijpen zijn wanneer ze niet normaal tot de adequate handelingen zouden leiden. Zoals we hierboven al zagen zouden begrippen als 'rationeel', 'intentie' zinloos worden wanneer personen niet normaal naar hun intenties zouden handelen. In zoverre kan men inderdaad ook stellen dat er een logisch verband bestaat tussen de doelstellingen van een persoon en diens uitvoeren van de middelen daarvoor. Maar men dient niet uit het oog te verliezen dat dit een 'los' verband is in die zin dat het mogelijk is dat iemand in bepaalde abnormaal voorkomende sub-taalspelen niet normaal naar zijn intenties handelt, zonder dat het begrip 'intentie' ten aanzien van zijn handelen zijn betekenis verliest. Men kan het begrip 'intentie' ten aanzien van het handelen van iemand blijven hanteren, ook al heeft hij sporadisch voorkomende ideologische subtaalspelen waarin er geen normaal verband bestaat tussen intentie en handelen. Juist aan de 'losheid' van dit verband ontleent de rationele dispositie in een verklaring haar waarde: uitgaande van het besef dat het niet normaal zo kan zijn dat intenties niet tot adequaat handelen leiden, moet men aanvaarden dat in abnormale subtaalspelen het bestaan van dat verband twijfelachtig kan zijn zonder dat zulks invloed heeft op de betekenis van de gebruikte concepten: in de gevallen waar er twijfel bestaat aan het verband tussen intentie en handeling is het zinvol en nodig om de dispositionaliteitshypothese te toetsen.

De tweede vorm van het LCA poneert dat het verband tussen de explanansgebeurtenissen en de explanandum-gebeurtenis in een rationele verklaring niet empirisch maar logisch moet zijn daar premissen en conclusie niet onafhankelijk van elkaar *geverifieerd* zouden kunnen worden³.

¹ Zo stelt bijv. A. I. Melden (*Free Action*, Londen, 1961, p. 53): 'The interior event which we call 'the act of volition' ... must be logically distinct from the alleged effect – this surely is one of the lessons we can derive from a reading of Hume's discussion of causation. Yet nothing can be an act of volition that is not logically connected with what is willed – the act of willing is intelligible only as the act of willing whatever it is that is willed'.

² Zie ook F. Stoutland, 'The Logical Connection Argument', *American Philosophical Quarterly*, 7 (1970), en J. Fodor, *Psychological Explanation*, New York, 1968, p. 34vv.

³ Het kan hier niet gaan om de vraag of explanans en explanandum van de rationele verklaring logisch dan wel empirisch verbonden zijn, zoals von Wright meent (*Explanation and Understanding*, Londen, 1971, p. 107): in HO-verklaringen is het verband tussen premissen en conclusie evenzeer logisch – zie eigenschap 1 van het HO-model. Het moet het LCA gaan om een logisch verband tussen de explanans-gebeurtenis en de explanandum-gebeurtenis.

Zo stelt von Wright¹: 'The verification of the conclusion of a practical argument [een analogon van de rationele verklaring] presupposes that we can verify a correlated set of premises which entail logically that the behavior observed to have occurred is intentional under the description given to it in the conclusion. Then we can no longer affirm these premises and deny the conclusion, *i.e.* deny the correctness of the description given of the observed behavior'. Volgens von Wright zouden ook de premissen niet geverifieerd kunnen worden zonder de conclusie van een dergelijk argument te verifiëren.

Inderdaad is het juist dat men het intentioneel handelen van een persoon niet 'from scratch' kan observeren: men moet, om een handeling als handeling te identificeren het taalspel kennen dat de actor speelt, en als zodanig al bepaalde handelingen en gedragsregelmaticheden van hem kennen. (Vgl. Ryle die toont dat er fotografisch geen verschil hoeft te bestaan tusschen de schaakzet van de schaker en de verplaatsing van een schaakstuk door een kind of dronkaard -²). Maar dit impliceert nog niet dat men de premissen resp. conclusie van *deze* rationele verklaring niet kan verifiëren zonder de conclusie resp. premissen van *deze* verklaring geverifieerd te hebben. Zoals von Wright zelf ook stelt kan men de uitspraak over de intenties van een persoon verifiëren via *andere* gedragskenmerken dan die welke verklaard worden, en kan men de uitspraak over de middelen die een persoon nastreeft verifiëren via andere eigenschappen dan die welke in de doelstelling die zijn gedrag verklaart geïncorporeerd zijn. Dat de jury van de Van der Hoogtprijs de (ideologische) doelstelling had om veelbelovende auteurs te steunen hoeft men niet via hun actuele prijsuitreikingen te verifiëren: men kan hun uitspraken en geschriften bestuderen, en daaruit hun intenties afleiden.

We zijn het met von Wright eens dat men ook via de uitspraken etc. van de actors nog geen *absolute* zekerheid verkrijgt omtrent hun intenties: zij kunnen soms liegen, grappen maken, etc. Maar die 'onzekerheid' is voor ons geen beletsel om ervan uit te gaan dat personen normaal oprecht zijn; wanneer er twijfel aan die oprechtheid bestaat in een particulier geval, kan die getoetst worden aan andere gedragingen van die persoon uit zijn taalspel dan die welke we willen verklaren. (Bovendien zou de verificatie van de conclusie van de rationele verklaring deze onzekerheid aangaande de premissen niet opheffen: ook al zegt iemand een doel te hebben, en ook al blijkt hij de zijns inziens noodzakelijke middelen na te streven, dan nog kan het accidenteel zijn dat de handelingen en het ideologische doel overeenstemmen: dat kan het geval zijn bij ideologische doelen). Hierbij dient men te bedenken dat de verificatie van het bestaan van intenties in het algemeen (i.t.t. abnormale gevallen) onmogelijk is: op p. 129 wezen we er al op dat de rationaliteits- en intentionaliteits-veronderstelling uitgangspunten vormen binnen het taalspel van de rationeel verklarende wetenschappen.

Men kan stellen dat von Wright te weinig acht slaat op het onderscheid tussen de toetsing van rationele verklaringen in het algemeen en in abnormale gevallen (wanneer er twijfel over bestaat of er van een ideologie

¹ G. H. von Wright, *a.w.*, pp. 115/6.

² G. Ryle, *The Concept of Mind*, Harmondsworth, 1963, p. 45.

sprake is): het is juist dat er een logisch verband bestaat tussen de verificatie van explanans-gebeurtenissen en die van explanandum-gebeurtenissen voor het normale geval (het toeschrijven van doelen etc. aan een actor zou zinloos worden wanneer hier te vaak discrepanties zouden optreden – in dit geval zouden ook de uitgangspunten van de rationeel verklarende wetenschappen hun betekenis verliezen). In de abnormale gevallen waarin een explanans resp. explanandum in een rationele verklaring gefalsifieerd wordt, worden evenwel het bijbehorend explanandum resp. explanans nog niet zinloos, zoals het LCA in von Wrights versie lijkt te moeten veronderstellen.

Als algemene conclusie uit de voorgaande discussie menen we wel te kunnen stellen dat rationaliteit en ook vrijheid noodzakelijk regelmaat impliceren, niet de 'ijzeren' regelmaat van universele wetten, maar de normale, uitzonderingen toelatende regelmaat die noodzakelijk is om taalspelen te kunnen spelen.

Het plus aan intelligibiliteit

Hoewel rationele verklaringen disposities in een bepaalde betekenis involveren, menen we dat de verklaringskracht van deze inferenties niet met hun dispositionaliteit is uitgeput. Teneinde te verduidelijken dat het taalspel van de rationele verklaring een variant op het taalspel van de HO-verklaring omvat, maar toch meer is dan een HO-verklaring, op grond van het feit dat het hier om verklaringen binnen menselijke taalspelen gaat, willen we aansluiten bij enkele opmerkingen van Weber ten aanzien van deze materie.

Weber stelt, net als wij, dat het verklaren in de cultuurwetenschappen noodzakelijk gebruik moet maken van de kennis van regelmatigheden¹: 'Natürlich nicht etwa, dass auf dem Gebiet der Kulturwissenschaften die Erkenntnis des *Generellen*, die Bildung abstrakter Gattungsbegriffe, die Erkenntnis von Regelmässigkeiten und der Versuch der Formulierung von '*gesetzlichen*' Zusammenhängen keine wissenschaftliche Berichtigung hätte. Im geraden Gegenteil: wenn die kausale Erkenntnis des Historikers *Zurechnung* konkreter Erfolge zu konkreten Ursachen ist, so ist eine *gültige* Zurechnung irgendeines individuellen Erfolges ohne die Verwendung '*nomologischer*' Kenntnis – Kenntnis der Regelmässigkeiten der kausalen Zusammenhänge – überhaupt nicht *möglich*'.

Hoewel Weber op sommige plaatsen het rationele element in rationele verklaringen uitsluitend een heuristische en geen logisch-systematische betekenis lijkt toe te kennen (bijv. p. 102, 121), wijst hij er in andere passages op dat het geven van causale en motivationele verklaringen verschillende taalspelen zijn in die zin dat motiefverklaringen wel tot op zekere hoogte lijken op causale verklaringen, maar daarenboven een plus aan intelligibiliteit leveren.

Zo stelt Weber op p. 81: 'Unser kausales Bedürfnis *kann* bei der Analyse menschlichen Sichverhaltens eine *qualitativ* andersartige Befriedigung finden', en voegt daaraan toe: 'individuelles Handeln ist, seiner sinnvollen *Deutbarkeit* wegen, – soweit diese reicht – prinzipiell spezifisch

¹ M. Weber, *Methodologische Schriften*, Frankfurt, 1968, pp. 31/2.

weniger 'irrational' als der individuelle Naturvorgang'. In andere bewoordingen herhaalt hij dat op p. 83: 'andererseits kann die Formulierung einer solchen Regel [een causale regelmatigheid in dit geval!], selbst wenn sie den Charakter strenger Gesetzmässigkeit an sich tragen würde, niemals dahin führen, dass die Aufgabe 'sinnvoller' Deutung durch die einfache Bezugnahme auf sie *ersetzt* werden könnte. Ja, noch mehr: solche 'Gesetze' 'bedeuten' uns bei der Interpretation des 'Handelns' *an sich* noch gar nichts'.

We menen het met Weber eens te kunnen zijn waar deze stelt dat motiefverklaringen meer geven dan HO-verklaringen; dit 'meer' is geen mysterieuze kwaliteit die we aan een diep inzicht of wijs oordeel te danken hebben, maar bestaat in het feit dat we bij een rationele verklaring niet alleen tonen dat een handeling te verwachten was, maar ook dat het *logisch* was dat de actor deze handeling uitvoerde, gegeven zijn taalspel dat onder meer zijn normen en opvattingen over adequate middelen bevatte. Dit plus aan intelligibiliteit is een prescriptief element, maar wel een 'waardenvrij prescriptief element', omdat het hetzelfde waarderende moment is dat zich bevindt in alle logisch dwingende redeneringen. Een rationele verklaring geeft, als en alleen als zij tot op zekere hoogte aan de HO-voorwaarden voldoet, meer intelligibiliteit, doordat de explanandum-gebeurtenis niet alleen te verwachten was op grond van het explanans, maar ook de logisch adequate handeling was.

Het is de vraag of we het HO-model nu als weerlegd moeten beschouwen. Het antwoord zal genuanceerd moeten zijn. Wanneer men het model opvat als explicatie van alle taalspelen die we 'verklaring' noemen, is het zeker weerlegd: bij rationele verklaringen vinden we een intelligibiliteit die niet in het HO-model te vatten is. Wanneer het echter wordt beschouwd als explicatie van slechts één taalspel van verklaring, nl. dat wat potentiële predicties mogelijk maakt doordat het toont dat het explanandum te verwachten was, blijft het, gezien het dispositionele karakter van rationele verklaringen, deels overeind staan: de rationaliteit in rationele verklaringen voegt geen predictiekracht toe aan de dispositionnalité en toont evenmin overtuigender dat het explanandum te verwachten was.

Wanneer Hempel stelt: 'in order to ensure the explanatory efficacy of a rational explanation, we found it necessary to replace Dray's normative principle of action by a statement that has the character of a general law'¹, heeft hij ten dele gelijk en ten dele ongelijk: inderdaad ontbreekt in Drays constructie de noodzakelijke dispositionele premisse. Maar het komt ons voor dat het normatieve beginsel daarmee niet *vervangen* is door een wetmatig principe: het normatieve blijft, en geeft een plus aan intelligibiliteit.

¹ C. G. Hempel, *a.w.*, p. 471.